

Peter Štih

Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-madžarske meje v današnji Sloveniji*

Medtem ko se je na današnjem avstrijskem Štajerskem severno od Mure meja proti Madžarski že nekoliko pred sredo 11. stoletja stabilizirala na reki Lafnitz, na kateri je nato ostala vse do propada Avstro-Ogrske monarhije leta 1918,¹ pa je bilo vprašanje oblikovanja obojestransko priznane meje na prostoru današnje slovenske Štajerske v tistem času še povsem odprto. Tako se še v začetku 12. stoletja ozemlje med Radgono na Muri na severu in Ptujem na Dravi na jugu opredeljevali dogodki vojaške narave, ki so ga delali nemirnega in nevarnega hkrati in ga uvrščali v kategorijo mejnega prostora, izraženega s pojmom marka (*march, marchia*). Z njim so na splošno označevali ta prostor na meji proti Madžarom² in še prav posebej ozemlje vzhodnih Slovenskih Goric okrog Ormoža in Velike Nedelje.³

Razmere v prvih desetletjih 12. stoletja na tem prostoru nam dobro ilustrira listina, s katero je Engelbert Spanheimski, mejni grof Ptujске marke, prepustil šentpavelskemu (St. Paul) samostanu vrsto vasi v Slovenskih Goricah med Radgono in Mariborom, za katere je rečeno, da so bile zaradi vpadov sovražnikov (Madžarov) opustošene in spremenjene v pustnjo.⁴ Tudi biograf in sodobnik salzburškega nadškofa Konrada I. (1106–1147), ki je po koncu investiturnega boja uspel regenerirati salzburško nadškofijo, poroča o vsakodnevnem plenjenju in uničevanju z obeh strani, v katerem so veliko škodo trpela tudi salzburška posestva ob Dravi okrog Ptuja.⁵

Da bi zaščitil salzburške interese, je nadškof Konrad podvzel odločne korake, ki so šli v dve smeri in ki so pripeljali najprej do prenehanja madžarskih vpadov in nato še do salzburške ekspanzije v prostoru med Dravo in Muro. Njegova prizadevanja so na eni strani skušala doseči z Madžari mir, na drugi strani pa povečati obrambno moč ogroženih salzburških posestev.

* Razprava je dopolnjen in razširjen referat, ki ga je avtor imel v okviru 16. Schlaininger Gespräche na temo Der pannonische Raum um die Jahrtausendwende (vom 9. bis 12. Jahrhundert) septembra 1996 v Schlainingu na Gradiščanskem v Avstriji.

¹ Fritz POSCH, Die deutsch-ungarische Grenzentwicklung im 10. und 11. Jahrhundert auf dem Boden der heutigen Steiermark, Südost-Forschungen 22 (1963), Festgabe für Balduin Saria, 126 sl.; Karl BRUNNER, Herzogtümer und Marken. Vom Ungarnsturm bis ins 12. Jahrhundert. Österreichische Geschichte 907–1156 (Wien 1994) 156.

² Vita Chunradi archiepiscopi Salisburgensis c. 18 in 20 (ed. W. Wattenbach, MGH Scriptores 11, Hannoverae 1854, 73 in 75); Franc KOS, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (= Gradivo) IV (Ljubljana 1915) št. 88 in 109.

³ Milko KOS, Urbarji salzburške nadškofije, Viri za zgodovino Slovencev I, Srednjeveški urbarji za Slovenijo I (Ljubljana 1939) 18 in karta v prilogi; ISTI, Meja proti Ogrski in Hrvatski v štajerskem Podravju, Poetovio – Ptuj 69 – 1969, Zbornik razprav ob tisočdevetstoletnici (Maribor 1969) 88; Pavle BLAZNIK, Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500 I, Historična topografija Slovenije II (Maribor 1986) 547.

⁴ August JAKSCH, Monumenta historica ducatus Carinthiae (= MHDC) III (Klagenfurt 1904) št. 539 (Gradivo IV, št. 22): *et loca iam dicta crebra hostium irruptione devastata et in solitudinem maximam fuerant ex parte redacta*. Milko KOS, K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo, Časopis za zgodovino in narodopisje (= ČZN) 28 (1933) 145; isti, Urbarji salzburške nadškofije (kot v op. 3) 10 sl.

⁵ Vita Chunradi archiepiscopi (kot v op. 2) c. 18, MGH SS 11, 73 (Gradivo IV, št. 88). O tem pomembnem viru gl. Alphons LHOTSKY, Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung (= MIOG) Ergänzungsband 19 (1963) 217.

Do prvega posebnega salzburško-madžarskega miru med nadškofom Konradom I. in kraljem Štefanom II. je prišlo leta 1127 ali pa že nekoliko prej,⁶ vendar mir ni dolgo časa zdržal in madžarski vpadi so se ponovili. S posredovanjem granskega nadškofa Felicijana je nato prišlo leta 1131 med salzburškim nadškofom in novim ogrskim kraljem Belo II. do trajnejšega in trdnejšega miru.⁷ Ker pa Konrad I. vendarle ni zaupal samo sklenjenemu miru, ki bi ga Madžari – kot pravi njegov biograf – »zaradi svoje naravne nestanovitnosti«⁸ lahko prelomili, je začel ta veliki graditelj (med drugim je pozidal tudi tri glavne gradove nadškofije: Hohensalzburg v Salzburgu, Hohenwerfen v Pongau in Breže na Koroškem) za obrambo svojih najbolj jugovzhodnih posesti graditi grad v Lipnici, ki pa za časa Konradovega življenja še ni bil dokončan; v Ptujju je dal popraviti in pozidati stari grad, ki je bil dolgo časa porušen, medtem ko je v Rajhenburgu na Savi (današnja Brestanica) dal postaviti nov grad, ki je tako postal najjužnejša utrdba salzburške nadškofije.⁸

Še posebej pomembna je bila ponovna pozidava gradu na Ptujju, ki je stal takorekoč na meji proti Madžarom, kajti salzburška posest se je na jugu končala že z izlivom Dravinje v Dravo⁹ in par kilometrov proti vzhodu stoječi Borl na desnem bregu Drave ob stari poti, ki je vodila iz Slavonije proti Ptujju, je bil že na madžarski strani.¹⁰ Podobno tudi na levem bregu Drave salzburška posest in s tem meja dežele in države ni mogla segati daleč od okolice Ptujja, največ do (spodnje) Pesnice,¹¹ kjer je izpričanih tudi največ tki. strelskih dvorov in strelcev (*sagitarii, schützen*), ki so za plačilo v obliki fevda opravljali vojaško-obrambne naloge in ki so v Podravju prvič omenjeni kmalu po sredi 12. stoletja.¹² Varstvo novo pozidanega ptujskega gradu in varstvo salzburških posesti v štajerskem Podravju je nadškof zaupal svojim ministerialom, kasneje tako mogočnim gospodom Ptujskim,¹³ ki so mogoče izvirali iz Lungau in katerih prvi predstavnik Friderik se že med letoma 1132 in 1137 imenuje po Ptujju.¹⁴

Rezultati te odločne Konradove politike so bili kmalu vidni: ne samo, da so roparski vpadi Madžarov povsem prenehali, ampak je prišlo celo do preobrata, saj je okrog leta 1160 Friderik Ptujski že sam plenil na madžarski strani, tako da se je madžarski kralj pritožil pri nadškofu.¹⁵ In tudi Konradov biograf, ki je svoje delo napisal okrog leta 1170, pravi, da »ni prišla le škofova zemlja do starega načina življenja, marveč se je tudi vsa krajina tako napolnila z vasmí, gradovi in obdelovalci, kot jo vidimo danes«. Po rodovitnosti in koristi jo je pisec primerjal celo z Avstrijo.¹⁶ Tako se je meja proti Madžarom na današnjem slovenskem Štajerskem po letu 1130 umirila na liniji, ki je potekala približno od Radgone na severu do Ptujja na jugu in ki je ostala bolj ali manj

⁶ Vita Chunradi archiepiscopi (kot v op. 2) c. 18, MGH SS 11, 73 (Gradivo IV, št. 88).

⁷ Vita Chunradi archiepiscopi (kot v op. 2) c. 18, MGH SS 11, 73 (Gradivo IV, št. 105); prim. Kos, K postanku (kot v op. 4) 145 sl.; isti, Meja proti Ogrski (kot v op. 3) 84; Hans PIRCHEGGER, Geschichte der Steiermark bis 1282 (Graz-Wien-Leipzig 1936) 162 sl.

⁸ Vita Chunradi archiepiscopi (kot v op. 2) c. 20, MGH SS 11, 75 (Gradivo IV, št. 109); Heinz DOPSCH, Burgenbau und Burgenpolitik des Erzstiftes Salzburg im Mittelalter, Die Burgen im deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung II, Vorträge und Forschungen 19 (Sigmaringen 1976) 389 sl.; Bogo GRAFENAUER, Ptuj v srednjem veku, Zgodovinski časopis (= ZČ) 24 (1970) 168 sl.

⁹ *usque dum Treuuna fluit in amnem Trauum*: Willibald HAUTHALER, Franz MARTIN, Salzburger Urkundenbuch (= SUB) II (Salzburg 1916) št. 34, 57, 58, 59, 87, 92, 415, 531 (Gradivo II, št. 296, 460, 473, 482); Kos, Urbarji salzburške nadškofije (kot v op. 3) 7 sl.

¹⁰ Hans PIRCHEGGER, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültén, Städte und Märkte, Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission Bd. 10 (München 1962) 88 sl.; Ivan STOPAR, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji I (Območje Maribora in Ptujja) (Ljubljana 1990) 22 sl.

¹¹ Kos, Urbarji salzburške nadškofije (kot v op. 3) 10 sl.; isti, Meja proti Ogrski (kot v op. 3) 87.

¹² Anton MELL, Die sogenannten Schützenhöfe und Schützenlehen in Steiermark, Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark 42 (1894) 146 sl.; Fr. KOVAČIČ, Doneski k starejši zgodovini Murskega polja, ČZN 15 (1919) 45 sl.; Kos, Urbarji salzburške nadškofije (kot v op. 3) 19 sl. in karta v prilogi; isti, Meja proti Ogrski (kot v op. 3) 87.

¹³ Hans PIRCHEGGER, Die Herren von Pettau, Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark 42 (1951) 3 sl.

¹⁴ SUB II, št. 154.

¹⁵ Joseph ZAHN, Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark (= StUB) I (Graz 1875) št. 466.

¹⁶ Vita Chunradi archiepiscopi (kot v op. 2) c. 19, MGH SS 11, 74 (Gradivo IV, št. 105).

stabilna do konca 12. stoletja. Kajti tako kot pri Ptujju salzburška prvotna posest ni segala na vzhod čez spodnjo Pesnico, tako tudi na severu pri Radgoni vasi v deželno knežjem urbarju iz časa okrog 1220–1230 ne segajo vzhodno od Negove in zgornje Ščavnice.¹⁷

Ptuj ni bil samo najpomembnejši kraj, ki ga je Salzburško imel v okviru svoje posesti na Dravi in Savi v prostoru današnje Slovenije, ampak je bil to sploh najpomembnejši kraj v celotnem slovenskem prostoru v celnem prvem tisočletju. Odločilen pomen mu je dajal njegov pomemben prometni položaj ob prehodu čez Dravo. Tod je potekala glavna magistralna os, ki je preko slovenskega ozemlja od antike naprej povezovala italjski prostor s Podonavjem,¹⁸ in Drava pri Ptujju je bila že v času cesarja Hadrijana premoščena s kamnitim mostom. Ta je v svoji funkciji ostal do poznega srednjega veka, morda celo do 14. stoletja, ko je Drava spremenila strugo in je bilo potrebno zgraditi novega.¹⁹ Lahko si predstavljamo, kako so se čez ta kamniti most valila tako barbarska ljudstva (od Gotov do Madžarov), ki so v želji po plenu ali pa novi domovini iz Panonije vdirla v Italijo, kot tudi frankovske vojske, ki so konec 8. stoletja obračunavale z Avari v Panoniji.²⁰

V antični Poetovionii, kjer je bil pomemben legijski tabor, v katerem je bil leta 69 Vespazijan oklican za cesarja, in ki je v prvem stoletju dobila status kolonije, je bila glavna carinska uprava (*publicum portorium Illyrici*) celotnega Ilirika.²¹ V njem je že pred versko svobodo na prelomu 3. v 4. stoletje izpričana krščanska verska skupnost s škofom in mučencem Viktorinom na čelu, prvim znanim literarnim ustvarjalcem na vsem področju podonavskih provinc.²² Tam je stal tudi *palatium*, občasna rezidenca najvišjih vojaških in civilnih predstavnikov rimske oblasti.²³ Po avarsko-slovanskem intermezzu sta v Ptujju že v 9. stoletju stali dve cerkvi, ki sta ju dala postaviti Pribina in Kocelj.²⁴ To sta prvi dve – in za 9. stoletje tudi edini – srednjeveški cerkvi v slovenskem prostoru, ki sta omenjeni v pisanih virih. Morda že v karolinški dobi konec 9. stoletja, vsekakor pa okrog leta 970, je bil Ptuj kraj z oznako *civitas*, z mostom, mitninsko (?) in sejemsko pravico.²⁵

Takrat, pred koncem 10. stoletja, je bil Ptuj skoraj v celoti že v lasti salzburškega nadškofa in prav na robu ozemlja, ki je še spadalo v okvir nemške države, kamor je moral priti v drugi

¹⁷ Alphons DOPSCH, Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter, Österreichische Urbare I/2 (Wien und Leipzig 1910) 22; Milko KOS, Kolonizacija med Dravo in Rabo pa krajevna imena na -ci, Svet med Muro in Dravo (Maribor 1968) 261.

¹⁸ Jaroslav ŠAŠEL, Rimske ceste v Sloveniji, Arheološka najdišča Slovenije (Ljubljana 1975) 74 sl., zlasti karta na str. 77.

¹⁹ Balduin SARIA, Poetovio, RE XXI 1 (1951) 1168; Franjo BAŠ, Historično-geografski razvoj Ptujja, ČZN 28 (1933) 93 sl.; Grafenauer, Ptuj v srednjem veku (kot v op. 8) 171.

²⁰ Iz panonske nižine sta v severno Italijo vodili dve poti: ali čez Poetovio ali pa čez Siscio na Emono in nato čez Hrušico v Vipavsko dolino. Vsaj za avarske vpade v Furlanijo se domneva, da naj bi bila pot čez Poetovio plavzibilnejša: Jaroslav ŠAŠEL, Der Ostalpenbereich zwischen 550 und 650 n. Chr., Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Abhandlung 78: »Studien zur Ethnogenese« Bd. 2 (1988) 98 sl. (ponatis v: Jaroslav ŠAŠEL, Opera selecta, Situla 30 (Ljubljana 1992) 822 sl.).

²¹ Saria, Poetovio (kot v op. 19) 1167 sl.

²² Rajko BRATOŽ, Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode, Acta Ecclesiastica Sloveniae 8 (1986) 276 sl.

²³ Marjeta ŠAŠEL KOS, Romulovo poslanstvo pri Atilu (Ena zadnjih omemb Petovione v antični literaturi), ZČ 48 (1994) 285.

²⁴ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* c. 11 (izd. M. Kos, Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 11/3, Ljubljana 1936) 137; *Annales Iuvavenses maximi* a. 874 (ed. H. Bresslau, MGH Scriptores 30/2, Lipsiae 1926) 742. Gl. Michael MITTERAUER, Karolingische Markgrafen im Südosten. Fränkische Reichsaristokratie und bayerischer Stammesadel im österreichischen Raum, Archiv für österreichische Geschichte 123 (1963) 162 in op. 13.

²⁵ Die Urkunden Arnolfs (ed. P. Kehr, MGH Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum III, Berlin 1940 (= D. Arnolf)) št. 184 (SUB II, št. 34; Gradiivo II, št. 296); Die Urkunden Otto des II. (ed. T. Sickel, MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae II/1, Hannover 1888 (= D. O. II.)) št. 165, 275 (SUB II, št. 57, 58; Gradiivo II, št. 460, 473); *Ad Petrouiam aecclesiam cum decima et duas partes civitatis cum hannis theloneis et ponte...* Izraza *cum hannis* in *theloneis* sta večpomenska pojma, ki lahko pomenita marsikaj: gl. Fran ZWITTER, K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh, ZČ 6–7 (Kosov zbornik, 1952–1953) 221 sl.; Pirchegger, Untersteiermark (kot v op. 10) 58 sl.

polovici 10. stoletja po koncu madžarskih vpadov in kjer je nato – *grosso modo* – ostal vse do 1918. V pogledu državno-pokrajinske pripadnosti se je zgodovina Ptuja v drugem tisočletju, če jo primerjamo s starejšimi obdobji, presenetljivo stabilizirala in umirila. Ptuj oz. Poetovio je namreč stopil v zgodovino kot naselbina v Noriškem kraljestvu, a je bil že kmalu po rimski aneksiji Norika priključen Panoniji,²⁶ kjer je ostal do 4. stoletja, ko ga takratni viri spet označujejo za mesto v Noriku. A ko je po propadu gotske oblasti cesar Justinijan I. leta 546/47 sklenil z Langobardi sporazum in jim prepustil oporišča v Panoniji, je bil med njimi tudi Poetovio, ki je tako spet spadal v Panonijo.²⁷ Takšna ureditev je nato preživela čas avarskega gospostva in karolinško obdobje, ko je bil Ptuj v posesti panonskih knezov in grofov Pribine in Koclja, ter tudi obdobje madžarskih vpadov v prvi polovici 10. stoletja, ko so ptujski okoliš ob vpadni poti v Italijo, kamor so Madžari med letoma 898 in 954 vdrlji kar petnajstkrat,²⁸ obvladovali novi gospodarji Panonije. Šele ob postopnem širjenju nemške oblasti vzhodno od Alp po Otonovi zmagi nad Madžari pri Augsburgu leta 955, je bil Ptuj ponovno priključen na »zahod«, čeprav se usode kraja na meji ni mogel rešiti še v 12. stoletju.

Kdaj je Salzburg prišel v posest Ptuja, ni – kot bomo še videli – točno znano, njegovi stiki z njim pa so vsekakor zelo stari in segajo celo v konec 8. stoletja, v čas Karlovih avarskih vojn. S Pipinovo določitvijo reke Drave na vojaškem pohodu proti Avarom leta 796 za mejo med salzburško in oglejsko metropolitijo v Panoniji in s Karlovo potrditvijo sinove odločitve leta 803 je Ptuj, oz. tisti njegov del z grajskim gričem vred, ki je ležal na levem bregu Drave, prišel v cerkvenem oziru pod nadškofijo v Salzburgu.²⁹ Pipinovega pohoda iz Italije v medrečje med Tiso in Donavo sta se udeležila tudi oglejski patriarh Pavlin in salzburški škof Arn³⁰ in možno bi bilo (čeprav je to manj verjetno), da je salzburški škof že tedaj osebno spoznal Ptuj.

Frankovsko vojsko, ki je stala pod Pipinovim poveljstvom, sta sestavljala dva kontingenta: italški in severnoodalpski z bavarškimi in alamanskimi četami, s katerim je potoval tudi Arn.³¹ Itinerar obeh vojska so narekovala stare rimske ceste. V kolikor je italška vojska potovala po cesti Akvileja – Emona – Poetovio (in ni morda že v (nekdanji) Emoni zavila proti Siscii in dalje proti središču avarskega kaganata), bavarska pa po tisti, ki je povezovala Iuvavum (Salzburg) z Virunumom in je v bližini Slovenskih Konjic (pri vasi Stranice, kamor se lokalizira cestninsko postajo Lotodos) dosegla magistralo Celeia – Poetovio³² (in ni potovala v Panonijo ob Donavi, kar

²⁶ Saria, Poetovio (kot v op. 19) 1170 sl.

²⁷ Saria, Poetovio (kot v op. 19) 1167 sl.; Herwig WOLFRAM, Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit, MÖG Erg. Bd. 31 (1995) 121; Šašel Kos, Romulovo poslanstvo (kot v op. 23) 285 sl.

²⁸ Peter ŠTIH, Madžari in slovenska zgodovina v zadnji četrtini 9. in prvi polovici 10. stoletja, ZČ 37 (1983) 191.

²⁹ Conversio (kot v op. 24) c. 6; Ljudmil HAUPTMANN, Postanek in razvoj frankovskih mark ob srednji Donavi, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino 2 (1920) 213 sl.; Wolfram, Salzburg, Bayern, Österreich (kot v op. 27) 285 sl. in op. 503; Peter ŠTIH, Vasko SIMONITI, Slovenska zgodovina do razsvetljenstva (Ljubljana 1995) 117 sl. Določitev meje med dvema metropolitijama na reki Dravi je potekala v dveh fazah (najprej meja v Panoniji, šele nato v Karantaniji), od katerih je vsaka imela več korakov (prva faza: 796 Pipinova odločitev, 803 cesarjeva potrditev; druga faza: spor glede meje, cesarjeva odločitev 811), zato preseneča, da se še vedno pojavljajo poenostavljene in nepravilne trditve, da se je Arn »796 dogovoril z oglejskim patriarhom Pavlinom II., da je reka Drava postala meja med salzburško nadškofijo in oglejskim patriarhatom. Ta dogovor je 811 potrdil Karel Veliki.«: France DOLINAR, Salzbürška nadškofija, Enciklopedija Slovenije 10 (1996) 371 (mimogrede, tudi ni Rupert ustanovil salzbürške nadškofije, ampak velja za začetnika (696) krščanstva in predvsem cerkve v Salzburgu, ki je škofija postal 739, nadškofija pa 798; nazadnje o tem Heinz DOPSCHE, Robert HOFFMANN, Geschichte der Stadt Salzburg (Salzburg, München 1996) 84 sl.).

³⁰ Herwig WOLFRAM, Grenzen und Räume, Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung. Österreichische Geschichte 378–907 (Wien 1995) 224; Rajko BRATOŽ, Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja, Zbirka Zgodovinskega časopisa 8 (1990) 50 sl.; ISTI, Aquileia und der Alpen-Adria-Raum (von der Mitte des 6. Jahrhunderts bis 811), 2. St. Weiter Historikergespräche (Hg. Günther Hödl, Johannes Grabmayer) (Wien-Köln-Graz 1994) 176 sl.

³¹ Walter POHL, Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr. (München 1988) 319; Harald KRAHWINKLER, Friaul. Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts (Wien, Köln, Weimar 1992) 151; Wolfram, Grenzen und Räume (kot v op. 30) 224. Arnovo potovanje s severnoodalpskim kontingentom je razvidno iz pisma, ki mu ga je poslal Alkuin (Gradio 1, št. 300: *exercitus, qui tecum vadit*).

³² Gl. zg. op. 20 in Šašel, Rimske ceste (kot v op. 18) 92 (za Lotodos).

je veliko bolj verjetno, tudi zato, ker je frankovska vojska šla po tej poti že leta 791), potem je možno, da je salzburški škof že tedaj osebno spoznal Ptuj, ki je bil nato skozi ves srednji vek tako tesno povezan z bavarsko metropolitijo. Drugače pa je prvi nesporno dokumentirani salzburški nadškof, ki je prišel na Ptuj Theotmar: leta 874 je tam posvetil cerkev, ki jo je dal zgraditi Kocelj.³³

V tistem času naj bi Salzburg tudi že imel v lasti in posesti večino Ptuja z nekaterimi pravicami. Tako bi lahko vsaj sklepali na podlagi listine kralja Arnulfa iz leta 885 oz. 890, s katero je potrdil Salzburgu celotno nadškofijsko posest, med njo tudi dva dela mesta Ptuja z mostom, mitninsko in sejmniško pravico ter cerkvijo z desetino, ki so ju Salzburgu podelili njegovi predniki (v množini *antecessores*) – mišljena sta torej najmanj dva: verjetno njegov oče Karlman (umrl 880) in ded Ludvik Nemški (umrl 876), ni pa izključiti niti njegova dva strica Ludvika III. (umrl 882) in Karla III. (umrl 888).³⁴ K temu pa je Arnulf podelil nadškofiji še tretji del mesta, ki je bil last Karantanca, a ga je izgubil zaradi veleizdaje. Izvzeta so bila le tista posestva v mestu, ki jih je Arnulf zaradi zveste službe podelil Karantančevi ženi. Poleg tega je Salzburgu podelil še pas ozemlja ob desnem bregu Drave do izliva reke Dravinje v Dravo.³⁵

Toda omenjena listina je, kot je že dolgo časa znano, slab falsifikat paleografske, diplomatske, sfragistične in zgodovinske narave, ki je nastal v Salzburgu,³⁶ ki pa pred zgodovinarje postavlja celo vrsto težkih problemov, katerih podrobna obravnavo bi zahtevala posebno študijo. Naj samo povzamem, da je kot predloga za ta Pseudoarnulfinum služila znana listina Ludvika Nemškega z dne 20. novembra 860,³⁷ s katero je salzburški nadškofiji podelil v last celo vrsto dvorov v obdonavsko-panonsko-karantanskem prostoru. Iz te listine sta bila skoraj dobesedno prevzeta protokol in eshatokol, medtem ko je bil kontekst s seznamom potrjene in na novo podeljene posesti v kar največji meri razširjen. Za nekatero posest, ki naj bi jo Salzburg imel že za časa Arnulfa, je kritika lahko nedvomno pokazala, da si jo je nadškofija pridobila šele v 10. stoletju: posest okrog Lipnice na Štajerskem je npr. nadškofiji podelil šele cesar Oton I. leta 970.³⁸

Danes v historiografiji na splošno velja, da je ponarejena listina nastala okrog 970–977, v času nadškofa Friderika I., kateremu – kot nam dokazuje njegov znani spor s passauskim škofom (in nečakom) Pilgrimom – manipuliranje z listinami ni bilo tuje.³⁹ 1. oktobra 977 je namreč cesar Oton II. potrdil salzburški nadškofiji njeno posest; tej listini pa naj bi Pseudoarnulfinum, četudi ni imenovan, služil kot predloga.⁴⁰ Zadeva je toliko bolj komplicirana, ker je že čez pet let, 18. maja 982, isti izstavitelj izstavil istemu prejemniku še eno listino, s katero je potrdil Salzburgu njegovo posest in v njej je Pseudoarnulfinum prvič izrecno omenjen.⁴¹ V naraciji listine je namreč povedano, da je salzburški nadškof Friderik II. cesarju predložil *præceptum Arnolphi regis*, s katerim je Arnulf Salzburgu potrdil in podelil posest v Ptuj in v drugih krajih. Vsekakor ni običajno, da bi isti izstavitelj istemu prejemniku dvakrat potrdil posest, pa čeprav se listini vsebinsko ne

³³ Gl. op. 24 (Ann. luv. maximi). Že pred tem, najverjetneje v petdesetih letih 9. stoletja, je bila na Ptuj posvečena cerkev, ki jo je dal zgraditi Koceljov oče Pribina. Zanj je v Konverziji (c. 11) rečeno le, da je bila posvečena v času nadškofa Liuprama, ne pa kot v nekaterih drugih primerih, da jo je posvetil sam nadškof.

³⁴ Hans PIRCHEGGER, Karantani en Unterpannonien zur Karolingerzeit, *MIÖG* 33 (1912) 313; ISTI, Über steirischen Diplome, *Festschrift zur Feier des Zweihundertjährigen Bestandes des Haus-, Hof- und Staatsarchivs I. Bd.* (Wien 1949) 249.

³⁵ D. Arnolf št. 184 (SUB II, št. 34; Gradivo II, št. 296).

³⁶ August JAKSCH v uvodni opombi k MHDC III, št. 62, Franz MARTIN v uvodni opombi k SUB II, št. 34; Paul Fridolin KEHR v uvodni opombi k D. Arnolf. št. 184; Pirchegger, Karantani en (kot v op. 34) 311 sl.; isti, Über steirischen Diplome (kot v op. 34) 248 sl.; Heinrich KOLLER, König Arnolfs großes Privileg für Salzburg, *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde* 109 (1970, *Festschrift für Herbert Klein*) 65 sl.; Heinrich FICHTEAU, Das Urkundenwesen in Österreich vom 8. bis zum 13. Jahrhundert, *MIÖG Erg. Bd.* 23 (1971) 122 sl.

³⁷ Die Urkunden Ludwigs des Deutschen, Karlmanns und Ludwigs des Jüngern (ed. P. Kher, MGH *Diplomata regum et imperatorum Germaniae ex stirpe Karolinorum I*, Berlin 1934) št. 102 (SUB II, št. 21; Gradivo II, št. 172).

³⁸ Gl. uvodne pripombe k SUB II, št. 34 in k D. Arnolf št. 184. Podelitev posesti okrog Lipnice: D. O. I. št. 389 (SUB II, št. 53, Gradivo II, št. 436).

³⁹ Fichtenau, *Urkundenwesen* (kot v op. 36) 122.

⁴⁰ D. O. II. št. 165 (SUB II, št. 57; Gradivo II, št. 460).

⁴¹ D. O. II. št. 275 (SUB II, št. 58; Gradivo II, št. 473).

ujemata. Heinrich Koller je zato iz paleografskih, diplomatičnih in širših zgodovinskih razlogov smatral listino iz 977 – ta velja od Theodorja Sickla, absolutne avtoritete svojega časa na področju diplomatike otonskih listin, ki jih je tudi izdal v okviru MGH, za pristno – za ponaredek. Pa ne samo to. Koller celo utemeljuje, da je danes ohranjeni Pseudoarnulfinum nastal šele v 11. stoletju (in ne med 970–977). Že pred 982 naj bi sicer v Salzburgu sfabricirali ponarejeno Arnulfovo listino, ki jo je nato potrdil Oton II., vendar je kasneje izginila in zato naj bi se v Salzburgu odločili za nov ponaredek: danes ohranjena listina na Arnulfovo ime naj bi tako bila *drugi* Pseudoarnulfinum.⁴²

Vprašanje, kdaj je Salzburg pridobil svojo prvo posest v Ptuju, je tako odprto. Nesporo je, da sta v času Otona II. Ptuj in posest na obeh bregovih Drave že bila v lasti nadškofije. Zelo vprašljivo pa je, če to velja že za karolinško dobo, k čemur se sicer nagiba večina raziskovalcev,⁴³ za kar pa ni nobenih pravih argumentov. Vsekakor vemo, da Salzburg leta 860 v Ptuju še ni imel nobene posesti: drugače bi bil pač naštet v že omenjeni listini Ludvika Nemškega iz novembra istega leta.⁴⁴ Glavni argument, ki naj bi pričal o verodostojnosti pasusa o Ptuju v Pseudoarnulfinumu in s tem o karolinškem izvoru salzburške ptujske posesti, je naslednji: v Salzburgu niso imeli nobenega vzroka, da bi si izmislili pridržek, ki mu ni bil v korist in ki govori, da je Arnulf podelil nadškofiji tretji del mesta, ki je bil nekoč last Karantanca in ga je izgubil zaradi veleizdaje, razen tiste posesti (več dvorov – v smislu središč dominikalnega agrarnega gospodarstva – v mestu, 100 hub in 10 vinogradov), ki jo je zaradi njene zvestobe podelil Karantančevi ženi. Zato naj bi obširen pasus o Ptuju v Pseudoarnulfinumu prišel iz izgubljene verodostojne predloge.⁴⁵ Ta sklep je logičen, vendar ne rešuje našega problema, saj ne vemo niti, iz katere predloge je bil pasus prevzet, niti kdaj je predloga nastala.

Da pri tem ni misliti na neko pristno Arnulfovo listino izhaja iz diplomatičnih raziskav Pseudoarnulfinuma, ki sta jih ob pripravah za izdajo te listine opravila Franz Martin in Paul Kehr (vsak posebej) in pri katerih sta prišla do zaključka, da v Pseudoarnulfinumu ne tiči niti jedro neke pristne Arnulfove listine niti ni obstojala neka Arnulfova listina, ki bi potrjevala salzburško posest ali podeljevala Ptuj.⁴⁶ In drugič, določba o izvzetju posesti Karantančeve žene je morala biti v času nastanka Pseudoarnulfinuma že povsem brezpredmetna in očitno ni imela nobenega vpliva na dejanski položaj Salzburga v Ptuju. V nasprotnem primeru bi jo pač v listini, ki jo je ponaredil, lahko izpustil. Da je bila formulacija za Salzburg očitno vsebinsko in pravno nepomembna, kaže tudi dejstvo, da se avtomatično ponavlja v naslednjih potrditvenih listinah vse do Henrika IV. (984, 1051, 1057)⁴⁷ in nasprotje med dejanskim in zapisanim stanjem je bilo odpravljen šele z listino Friderika I. Barbarosse iz leta 1178, ko je bila Salzburgu potrjena posest nad celim mestom.⁴⁸ Takrat je iz listine izginil tudi enigmatični Karantanec, ki je zaradi veleizdaje izgubil tretjino Ptuja. Vprašanje, kdo se skriva za to oznako in ki je neločljivo povezano z reševanjem problematike ptujske zgodovine v 9. in 10. stoletju, je po mojem mnenju še povsem odprto. Podani so bili različni predlogi od karantanskega grofa Gundakarja do bavarskega in koroškega vojvode Henrika II. Prepirljivca, večina pa se je priključila Pircheggerjevemu mnenju, da gre za panonskega Koclja,⁴⁹ ki je bil resnično povezan s Ptujem (za ostale tega ne vemo). Toda nerazloženo ostaja,

⁴² Koller, König Arnolfs großes Privileg (kot v op. 36) 65 sl.

⁴³ Kos, Gradivo II, št. 296 in op. 4; Pirchegger, Karantanien (kot v op. 34) 315; isti, Untersteiermark (kot v op. 10) 59; Kos, Urbarji salzburške nadškofije (kot v op. 3) 7; isti, Meja proti Ogrski (kot v op. 3) 83; Grafenauer, Ptuj v srednjem veku (kot v op. 8) 159; Zwitter, K predzgodovini mest (kot v op. 25) 221; Vasilij MELIK, Mesto (civitas) na Slovenskem, ZČ 26 (1972) 303.

⁴⁴ Gl. zg. op. 37.

⁴⁵ Ljudmil HAUPTMANN, ZČ 4 (1950) 246 (ocena knjige: Urkundenbuch des Herzogtumes Steiermark. Ergänzungsheft zu den Bänden I bis III. Bearb. von Hans Pirchegger und Otto Dungern, Graz 1949); Zwitter, K predzgodovini mest (kot v op. 25) 221; Grafenauer, Ptuj v srednjem veku (kot v op. 8) 159 in op. 18.

⁴⁶ Uvodne pripombe k SUB II, št. 34 in k D. Arnolf št. 184.

⁴⁷ SUB II, št. 59, 87, 92 (Gradivo II, št. 484; III, št. 179, 197).

⁴⁸ SUB II, št. 415 (Gradivo IV, št. 610).

⁴⁹ Pirchegger, Karantanien (kot v op. 34) 313 sl., Hauptmann (kot v op. 45) 246; Kos, Meja proti Ogrski (kot v

zakaj naj bi s Karantancem v resnici mislili na Panonca in tudi sodobni viri Koclja nikoli ne povezujejo s karantanskim, ampak s panonskim imenom.⁵⁰

V zvezi s Pseudoamulfinomom bi želel na tem mestu opozoriti samo še na formulacijo podelitve zemljiške posesti, ki jo je Salzburg prejel na desnem bregu Drave v Zistanesfeldu, kjer, kot pravi listina, »naši [Arnulfovi] predhodniki niso nikoli nikomur karkoli podarili«. Očitno je še nekdo drug okrog leta 970 konkuriral za posest na Dravskem polju in Salzburg se ga je v sporu ali celo morebitnem sodnem procesu hotel rešiti z vrinkom, ki v podelitvenih listinah praviloma nima kaj iskati in ki je poudarjal njegovo boljšo pravico.⁵¹

Nekako ravno v času, ko je Friderik Barbarossa potrdil Salzburgu posest nad celim Ptujem, se v virih prvič pojavi Friderik III. Ptujski (1180), ki je bil najbolj zaslužen za nadaljnji pomik madžarske meje proti vzhodu. Friderik se je kmalu povzpел med najpomembnejše salzburske ministeriale in za njegovo družino se je leta 1214 zanimal celo mladi kralj Friderik II.⁵² Slavo in ugled, ki ju je užival, si je prislužil na bojnem polju proti Madžarom, katerim je približno ob koncu 12. stoletja z mečem v roki odtrgal ormoški okoliš vzhodno od Ptuja in severno od Drave. O tem njegovem vojaškem uspehu, ki je pomaknil mejo proti Madžarski v Slovenskih Goricah še naprej proti vzhodu do prostora Središča ob Dravi, se nam je ohranila skromna sled v listini njegovega sina Friderika IV. iz leta 1222. Z njo je potrdil, da je njegov pokojni oče podelil Nemškemu viteškemu redu svojo lastnino in pol desetine v Veliki Nedelji v času, »ko je imenovano zemljo naš oče iztrgal iz rok Madžarov in jo pusto in neobljudeno najprej podvrigel svoji oblasti«.⁵³

Center novoosvojenega teritorija je postal Ormož, ki se proti koncu 13. stoletja že označuje kot trg, tam je stal tudi grad in Ptujski so ga imeli v fevdu od salzburske nadškofije.⁵⁴ Po ustalitvi in umiritvi meje za časa nadškofa Konrada I. v prvi polovici 12. stoletja se je sedaj le-ta prvič premaknila v škodo Madžarov. Simptomatično je, da je ofenzivo sprožila privatna sila, ki je na meji imela svojo posest. Podobna je bila situacija tudi na Kranjskem, kjer se je približno v istem času, v drugi polovici 12. stoletja, njena južna meja premaknila na škodo Hrvaške in Madžarske z Gorjancev in spodnje Krke na Kolpo in čez Žumberk do Bregane. Zasluga za to pa gre na eni strani Višnjegorskim, ki so osvojili Belo krajino, in Spanheimom, ki so pridobili Žumberk.⁵⁵

Ptujskim gospodom gre tudi zasluga, da je v okvir Štajerske prišel nadvse pomemben grad Borl s pripadajočim gospostvom jugovzhodno od Ptuja. Ta je na skrajnem vzhodnem robu Haloz kontroliral prehod čez Dravo in pot, ki je vodila proti Ptuju in po kateri je sovražnik večkrat vdiral v deželo. Tako so npr. po Otokarjevi Rimani kroniki leta 1258 mimo Borla bežali Madžari, leta 1446 pa je po tej poti na Štajersko vdrl Ivan Hunyadi s svojo vojsko.⁵⁶ Borl je v prvi polovici 13. stoletja spadal še k Madžarski, kajti madžarski kralj Bela je leta 1255, v času, ko je bil hkrati tudi štajerski deželni knez, podelil Frideriku V. Ptujskemu, katerega je postavil za deželnega maršala, v

op. 3) 83; Bogo GRAFENAUER, Vprašanje konca Kocljeve vlade v Spodnji Panoniji, ZČ 6-7 (1952-1953, Kosov zbornik) 186 sl.

⁵⁰ Gl. Peter ŠTIH, Priwina: slawischer Fürst oder fränkischer Graf?, Ethnogenese und Überlieferung. Angewandte Methoden der Frühmittelalterforschung (hrsg. K. Brunner, B. Merta, Wien-München 1994) 209 sl. in zlasti op. 33 na str. 216. Ni res, kot trdi Hauptmann (v op. 45) 246, da imenuje CBC Koclja – *Carantanus* (gl. *Conversio* (kot v op. 24) s. v.).

⁵¹ ... *ubi nunquam antecessores nostri alicui quicquam dederunt*... Prim.: Jaksch, v uvodni pripombi k MHDC III, št. 62. *Zistanesfeld* je polje pri vasi Skorba sz. od Ptuja: Kos, Urbarji salzburske nadškofije (kot v op. 3) 8 in op. 5.

⁵² SUB II, št. 424; MHDC I, št. 451; Pirchegger, Die Herren von Pettau (kot v op. 13) 8 sl.

⁵³ StUB II, št. 203 (Gradio V, št. 370): ... *cum predictam terram memorandus pater noster de manibus Vngarorum eripiens, licet uacuum adhuc et inhabitatam primo sue subivgavit potestati*... Gl. Pirchegger, Die Herren von Pettau (kot v op. 13) 10; isti, Untersteiermark (kot v op. 10) 81 sl., 85 sl.; Kos, K postanku ogrske meje (kot v op. 4) 146; isti, Urbarji salzburske nadškofije (kot v op. 3) 12; isti, Meja proti Ogrski (kot v op. 3) 88.

⁵⁴ Pirchegger, Untersteiermark (kot v op. 10) 80 sl.; Božo OTOREPEC, Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem (Ljubljana 1988) 161.

⁵⁵ Ljudmil HAUPTMANN, Krain, Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I/4 (Wien 1929) 405 sl.; Štih, Simoniti, Slovenska zgodovina (kot v op. 29) 97.

⁵⁶ Pirchegger, Untersteiermark (kot v op. 10) 88; isti, Geschichte der Steiermark (kot v op. 7) 56 sl.

fevd gradove Borl, *Tra* (Dranek ?) in Središče ob Dravi.⁵⁷ Omenjeni gradovi in gospostva so bili madžarski fevdi v rokah štajerskega plemiča in so počasi zaradi moči Ptujskih *de facto* postajali del Štajerske, čeprav je madžarska stran še leta 1337 trdila, da stoji Borl na Madžarskem in ga je zahtevala nazaj.⁵⁸ Sestavni del Štajerske pa je dokončno postal šele za časa Maksimilijana I. na začetku novega veka.

Kajti še po pravnem napotilu iz leta 1493, ki pa opisuje stanje pred izumrtjem gospodov Ptujskih leta 1438, Ptujski z borlskim gradom in gospostvom niso služili niti rimskemu niti madžarskemu kralju in vse služnosti, dajatve in pravice so pripadale le njim.⁵⁹ Tak izjemen eksteritorialen položaj med dvema državama, neodvisen od obeh, je bil posledica zgodovinskega razvoja. Da je Borl nekoč spadal k Madžarski, priča tudi cerkvena zgodovina. V fari sv. Miklavža v Zavrču, ki je bila v okviru borlskega gospostva (južno od Drave!) – temu sta pripadala tudi tamkajšnji patronat in odvetništvo – še leta 1545 konfirmacija ni šla oglejskemu patriarhu ampak zagrebškemu škofu.⁶⁰

Na podoben način je vzhodno od Ormoža prišlo v okvir Štajerske Središče ob Dravi – kot njen najvzhodnejši kraj v Podravju. Tu je bila državna in deželna meja, ki je od Drave zavila na sever proti Muri in Ljutomeru, potegnjena – z izjemo Središča ob Dravi, kjer pride s prihodom gradu v posest gospodov Ptujskih kasneje do popravka⁶¹ – že pred letom 1247. Takrat je Herman iz Ptuja, vitez gospodov Ptujskih, podelil komendi Nemškega viteškega reda iz Velike Nedelje posest v Hermancih (Hermannsdorf – vas je očitno nastala kot rezultat kolonizacije pod Hermanovim vodstvom, po katerem je dobila ime),⁶² ki leži ob zgornjem toku Trnave, na sami meji. Na tamkajšnje prehode iz ene države v drugo pa še danes spominjata krajevni imeni Preseka in Kog (iz gehag = preseka).⁶³

Tudi Mursko polje na desnem bregu Mure med Radgono in Ljutomerom je v okvir Štajerske prišlo, kolikor lahko sklepamo na podlagi skromnih podatkov, ki so na voljo, šele malo pred sredo 13. stoletja. Babemberški deželnoknežji urbar, nastal okrog 1220–1230, ne omenja še nobene vasi, ki bi ležala vzhodno od Negove, to je od črte Radgona – Ptuj, ki je bila v celoti meja proti Madžarski še v začetku 12. stoletja. Dobrih trideset let kasneje pa omenja Otokarjev deželnoknežji urbar vasi, ki se preko Murskega polja raztezajo vse do Ljutomera.⁶⁴ Ta se z gradom in gospostvom prvič omenja prav v tem času, leta 1242, in že takrat je bil salzburški fevd v deželnoknežji posesti.⁶⁵

Slika, ki se nam tako riše, kaže, da je bil na prostoru med Muro in Dravo v današnji Sloveniji prav čas okrog srede 13. stoletja tisto obdobje, ko se je meja med Štajersko in Madžarsko oz. Hrvaško dokončno ustalila na liniji, ki je od Radgone do višine Ljutomera sledila Muri, se nato obrnila proti jugu in pri Središču dosegla Dravo ter nato po njej tekla proti zahodu do borlskega gospostva in Haloz, kjer je šla po razvodju voda, ki na sever tečejo v Dravinjo ter na jug v Krapino ali Bednjo, in se nato nadaljevala po Sotli. Današnja slovensko-hrvaška meja v Podravju je torej stara zgodovinska meja, ki je šele kasneje postala tudi etnična.⁶⁶ Za razliko od današnje avstrijske

⁵⁷ StUB III, št. 189; Pirchegger, Herren von Pettau (kot v op. 13) 13 sl.; Kos, Meja proti Ogrski (kot v op. 3) 88.

⁵⁸ ... *de castro Anchenstain in partibus Hungarie sito, in ungarico Bornyl dicto...*; Pirchegger, Untersteiermark (kot v op. 10) 88.

⁵⁹ Anton MELL, Eugen Freiherr von MÜLLER, Steirische Taidinge (Nachträge), Österreichische Weistümer 10 (Wien 1913) 262 sl.; Pirchegger, Herren von Pettau (kot v op. 13) 15.

⁶⁰ Pirchegger, Herren von Pettau (kot v op. 13) 15.

⁶¹ Pirchegger, Herren von Pettau (kot v op. 13) 14.

⁶² StUB III, št. 15, 43; Kos, Urbarji salzburške nadškofije (kot v op. 3) 16.

⁶³ Kos, K postanku ogrske meje (kot v op. 4) 147.

⁶⁴ Dopsch, Landesfürstlichen Gesamturbare (kot v op. 17) 23, 78 sl.; Kovačič, Doneski (kot v op. 12) 23 sl.; Kos, Kolonizacija med Dravo in Rabo (kot v op. 17) 261.

⁶⁵ StUB II, št. 402 (Gradivo V, št. 787); Pirchegger, Untersteiermark (kot v op. 10) 52 sl.; Otorepec, Srednjeveški pečati in grbi (kot v op. 54) 144.

⁶⁶ Bogo GRAFENAUER, Etnična struktura in zgodovinski pomen jugoslovanskih narodov v srednjem veku, ZČ 21 (1967) 23 sl.

Štajerske, kjer se je meja proti Madžarski ustalila že sredi 11. stoletja, sta bili na jugu za enak rezultat potrebni še dve stoletji. Tempu pridobivanja posameznih ozemelj je sledila kolonizacija. Tako se je pokrajina okrog Ptuja po sklenitvi miru z Madžari okrog leta 1130 po besedah že večkrat omenjenega biografa salzburškega nadškofa Konrada I. napolnila z ljudmi, vasmi in gradovi. Ozemlje okrog Ormoža je bilo ob osvojitvi Friderika Ptujkega konec 12. stoletja še »prazno in pusto« in je bilo v naslednjem času intenzivno kolonizirano, o čemer nam jasno priča salzburški urbar iz leta 1322.⁶⁷

Podobno usodo je v tistem času doživljalo tudi Mursko polje in številne vasi s tipično končnico -ci so nastale prav v teku te intenzivne kolonizacije, ki je prostor gospodarsko obogatila, ga zavarovala in kultivirala, da je nastala še danes prepoznavna kulturna krajina z žlahtno vinsko trto vred.⁶⁸ Odločilno zaslugo za to, da so vzhodne Slovenske Gorice prišle v okvir Štajerske in nato Slovenije, pa je imela nadškofija v Salzburgu in rodbina njenih ministerialov na Ptuj.

Zusammenfassung

Salzburg, Ptuj (Pettau) und die Entstehung der steirisch-ungarischen Grenze im heutigen Slowenien

Peter Štih

Für die Rolle, die Salzburg bei der Entstehung der steirisch-ungarischen Grenze im heutigen Slowenien spielte, war die Tatsache ausschlaggebend, daß Ptuj (Pettau) mit Umgebung im Besitz des Salzburger Erzbistums war. Ptuj war nicht nur der bedeutendste Ort im Bereich der Salzburger Besitzungen an Drau und Save im Raum des heutigen Slowenien, sondern auch der bedeutendste Ort im gesamten slowenischen Raum im ganzen ersten Jahrtausend. Die ausgezeichnete Verkehrslage am Übergang über die Drau verlieh ihm eine entscheidende Bedeutung. Hier verlief die Hauptverkehrsader, die seit der Antike den italischen mit dem Donauraum verband. Die Kontakte Salzburgs zu Ptuj reichen sogar zum Ende des 8. Jahrhunderts. Durch Pippins Festlegung des Draufusses als Grenze zwischen der Salzburger und Agleier Diözese in Pannonien im Jahre 796 und durch Karls Bestätigung der Entscheidung des Sohnes im Jahre 803 gelangte Ptuj bzw. der am linken Draufufer gelegene Teil Ptuj's samt dem Burghügel unter das Amtsgebiet des bayerischen Erzbistums. Der erste Salzburger Erzbischof, von dem man weiß, daß er nach Ptuj kam, war Theotmar, der 874 dort eine Kirche geweiht hat, die Kocel hatte bauen lassen. Damals soll Salzburg bereits im Besitz von zwei Dritteln Ptuj's gewesen sein. Darauf kann man wenigstens aufgrund einer Urkunde König Arnulfs aus dem Jahre 885 bzw. 890 schließen, mit der er dem Erzbistum den gesamten Besitz bestätigt hat. Wie bereits lange bekannt, stellt diese Urkunde in paläographischer, diplomatischer, sphragistischer und historischer Hinsicht eine schlechte Fälschung dar, die wahrscheinlich um 970–977 entstanden ist, obwohl nicht ausgeschlossen ist, daß der umfangreiche Passus über Ptuj einer glabwürdigen Vorlage entnommen wurde. Es steht außer Zweifel, daß Salzburg seit dem letzten Viertel des 10. Jahrhunderts im Besitz von Ptuj war. Sein Besitz im Draugebiet, der sich nicht südlicher von der Mündung der Dravinja/Drann in die Drau erstreckte, war während des ganzen 11. Jahrhunderts den Plünderungen durch die Ungarn ausgesetzt. Zu einer wesentlichen Veränderung kam es zur Amtszeit Erzbischof Konrads I. (1106–1147), der die Burg in Ptuj erneuern ließ. Den Schutz der Burg vertraute der Erzbischof seinen Ministerialen an, den später so mächtigen Herren von Pettau. Feindliche Einfälle blieben auch wegen des Friedens aus, den Konrad im Jahre 1131 mit dem ungarischen König Bela II. geschlossen hatte. Wie der Biograph des Erzbischofs berichtet, habe das die Kolonisation und den Wohlstand im Draugebiet zur Folge gehabt. Die Grenze zu Ungarn hat sich nach dem Jahr 1130 auf der Linie gefestigt, die ungefähr von Radgona/Radkersburg im Norden bis Ptuj im Süden verlief und bis Ende des 12. Jahrhunderts stabil blieb. Damals gelang es dem Salzburger Ministerialen Friedrich III. von Pettau, durch eine militärische Aktion den Ungarn die Gegend um Ormož/Fridau zu entreißen und die Grenze zu Ungarn in den Slovenske Gorice/Windisch Bühel noch weiter nach Osten und bis zum Raum Središče ob Dravi/Polstrau zu verschieben. Es war das erste Mal, daß die Grenze zum Nachteil der Ungarn verlegt wurde, und es ist

⁶⁷ Kos, Urbarji salzburške nadškofije (kot v op. 3) 99 sl.

⁶⁸ Kos, Urbarji salzburške nadškofije (kot v op. 3) 14 sl.; isti, Kolonizacija med Dravo in Rabo (kot v op. 17) 256 sl.

symptomatisch, daß die Offensive durch private Initiative ausgelöst wurde von einer Person, die an der Grenze ihre Besitzungen hatte. Ähnlich war auch die Lage in Krain, wo ungefähr zu derselben Zeit die Herren von Weichselburg und die Herren von Spanheim die Südgrenze zum Nachteil der Kroaten und Ungarn von den Gorjanci/Uskokengebirge und dem Unterlauf der Krka/Gurk zur Kolpa/Kulpa und über den Žumberk/Sichelberg bis Bregana verlegt haben. Es ist außerdem der Verdienst der Herren von Pettau, daß die äußerst bedeutende Burg Borl/Ankenstein, die den Drauübergang und den Weg von Kroatien nach Ptuj kontrollierte, in den steirischen Rahmen gelangte. In der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts wurden auch Središče ob Dravi/Polstrau und das nördlich davon gelegene Mursko polje/Murfeld Teil der Steiermark. Das Bild, das sich so abzeichnet, zeigt, daß im Raum zwischen Mur und Drau im heutigen Slowenien gerade die Zeit um die Mitte des 13. Jahrhunderts das Zeitalter war, in dem sich die Grenze zwischen Steiermark und Ungarn bzw. Kroatien endgültig auf der Linie einpendelte, die von Radgona/Radkersburg bis Ljutomer/Luttenberg der Mur folgte, dann sich gegen Süden wandte und bei Središče/Polstrau die Drau erreichte und ihrem Lauf bis zur Herrschaft Borl/Ankenstein und den Haloze/Kollos folgte, wo sie entlang der Wasserscheide der Flüsse verlief, die im Norden in die Dravinja/Drann, im Süden in die Krapina oder die Bednja münden, um darauf dem Lauf der Sotla zu folgen. Zum Unterschied von der österreichischen Steiermark, wo sich die Grenze bereits Mitte des 11. Jahrhunderts am Fluß Lafnitz gefestigt hatte, wurde derselbe Zustand an der südlichen Grenze erst zwei Jahrhunderte später erreicht. Der Eroberung neuer Gebiete folgte die Kolonisation. Den größten Verdienst dafür, daß die östlichen Slovenske Gorice/Windisch Bühel in den Rahmen der Steiermark und dann Sloweniens gelangten, hatte das Erzbistum Salzburg und die Familie seiner Ministerialen in Ptuj.

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo »Kronika«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I. Po izredno ugodnih cenah je na razpolago tudi večina starejših letnikov revije.

V seriji »Knjižnica Kronike« so izšle naslednje publikacije:

Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani

Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani

Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani

Sergij Vilfan – Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani

Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani